BEFOLKNINGSPROBLEMER I HOLLAND OG DANMARK*

Af SJOERD GROENMAN

Formålet med denne artikel er i første række at give en fremstilling af Hollands aktuelle befolkningsproblemer. Forholdene i Danmark er kun medtaget i det omfang, det er nødvendigt for at belyse de tilsvarende hollandske problemer.

Ordet *„befolkningsproblem"* bruges eller misbruges ofte i betydningen „overbefolkningsproblem" eller truslen herom. Hvor naturligt dette end kan synes at være, er det ikke helt rimeligt. Underbefolkning kan også fremkalde vanskeligheder, for eksempel produktionsproblemer, mangel på arbejdskraft i landbrug eller industri. Lokalt ser man ofte sådanne problemer. Flugten fra landet er en realitet i mange europæiske lande, i Frankrig, i Schweiz og også i Danmark, især på Sjælland.

Problemet *overbefolkning* har imidlertid tiltrukket sig den største interesse, siden Malthus i 1798 offentliggjorde sin afhandling om befolkningsspørgsmålet. For Holland er befolkningsproblemet faktisk også et stadigt voksende overskud, eller i det mindste en forøgelse i antallet af indbyggere, der truer levestandarden, et forhold, der dog i dag i nogen grad tilsløres af Marshall-hjælpen. For Danmark er forholdene derimod anderledes.

Hvis man tager Europa som en helhed og betragter *befolkningstætheden* og *befolkningstilvæksten,* falder tallene for Holland stærkt i øjnene. Tabel 1 giver nogle tal for befolkningstætheden[1].

Disse tal siger naturligvis ikke alt. Strengt taget kan man ikke sammenligne forholdene i Holland med forholdene i England eller Frankrig, fordi disse lande er mange gange større. Både i England, Tyskland og Italien findes der områder med større befolkningstæthed end i Holland. Forskellen er imidlertid, at disse landes tættere og tyndere befolkede områder ikke er adskilt fra hinanden ved politiske grænser, således at der om fornødent kan ske en udligning. Hertil kommer, at en stor befolkningstæthed ikke altid behøver at være en byrde, idet den er betinget af forholdene i resten af landet. I sådanne tilfælde supplerer områder med høj og lav tæthed hinanden. Høj befolkningstæthed i Ruhrområdet er normal, og økonomisk er den berettiget. I Holland kan tallet 300 pr. km² imidlertid give anledning til alvorlige spekulationer.

---

* Efter et foredrag holdt på Det danske Selskabs hollandske sommerskole i Haslev Haandværkerhøjskole i august 1951.

Vesteuropa er stadig et kompleks af uafhængige stater. Grænserne har stor betydning, og ethvert land må selv løse sine befolkningsmæssige problemer. Først når man frit kan bevæge sig over hele Europa, vil Holland opnå samme stilling som befolkningsrige områder i andre lande.

Der er også andre grunde til, at tallene i tabel 1 må behandles med forsigtighed. Et højt tal har en anden betydning i et land med større landdistrikter end i et land med bymæssig bebyggelse og industri. Arealets størrelse har kun

TABEL 1.

Befolkningstæthed i europæiske lande i 1949, pr. km².

Danmark uden Færøerne	99	Italien	153
Holland	299	Norge	10
Belgien	282	Sverige	15
Finland	12	Schweiz	112
Frankrig	75	England og Wales	290
(Tyskland	194)		

indirekte betydning for industrien, medens den rolle, jorden spiller for landbrug, er langt mere direkte. Desuden er befolkningsspænding ikke blot et spørgsmål om objektive forhold, der kan måles ved forholdet mellem befolkning og disponible hjælpekilder[2]. Det er også et spørgsmål om den subjektive bedømmelse af disse objektive forhold. Som Hofstee siger: „Forhold, der i det sydøstlige Asien ville føles som en velsignelse fra himmelen, kunne måske i Vesteuropa forårsage sociale spændinger, der ville forstyrre hele verden."

Hvordan tager imidlertid en sammenligning mellem Holland og Danmark sig ud? Disse to landes areal er af nogenlunde samme størrelse, nemlig henholdsvis 33.328 og 42.932 km².

Med hensyn til *levestandard* overgår Danmark i dag Holland. I Danmark havde således hver ottende indbygger i 1945 telefon, i Holland kun hver tyvende. Danmark havde også forholdsmæssigt flere automobiler og radioer[3]. De tal for forbruget af sukker, kaffe, te o.s.v., der er anført i tabel 2, er også illustrerende.

Selv om disse tal viser, at Danmarks levestandard overgår Hollands, er det dog iøjnefaldende, at forskellen er meget mindre end før den anden verdenskrig. Denne kendsgerning er bemærkelsesværdig, fordi det hollandske folk under krigen var truet med hungersnød, medens folk i Danmark havde rigeligt med fødemidler. På samme tid var den industrielle produktion i Danmark temmelig stabil, medens Holland blev plyndret så alvorligt, at produktionen hurtigt formindskedes. Efter befrielsen har den hollandske regering fremhævet nødvendigheden af at skaffe forbrugsvarer til befolkningen. Psykologisk er det forståeligt, at det hollandske folk efter hungersnøden i vinteren 1944—1945 ønskede at købe alle de ting, de så stærkt havde længtes efter[5]. Der var et udbredt ønske om at forbruge, og regeringen har ved sin indkøbspolitik imødekommet dette ønske, også for at holde arbejdsfred.

Tallene i tabel 2 viser bl. a., at danskerne drikker mere kaffe og øl end

hollænderne. Hollænderne drikker derimod mere te. Disse og andre forskelligheder er naturligvis ikke af stor betydning. Hvis man sammenligner det daglige liv i Danmark og Holland, er der mange lighedspunkter. Det er med rette, at de ofte nævnes sammen. Den kendsgerning, at levestandarden i Danmark kun er lidt højere end i Holland, til trods for at befolkningstætheden her er tre gange så høj, advarer mod at drage den slutning, at befolkningspresset i Holland også er tre gange så stort. Holland har en ganske anden økonomisk struktur end

TABEL 2.

Gennemsnitligt forbrug pro persona af forskellige varer[4].

		1938		1948	
		Danmark	Holland	Danmark	Holland
Sukker	kg.	50.6	26.4	33.4	29.7
Kaffe	„	7.6	4.5	2.3	2.1
Te	„	0.2	1.2	0.08	0.57
Tobak	„	2.2	3.2	2.4	1.9
Alkohol	liter			3.31	1.79

Danmark, hvor kun København og Aarhus har mere end 100.000 indbyggere (forstadsbefolkningen ikke medregnet), og hvor halvdelen af befolkningen bor i landkommunerne.

Tabel 3 giver en oversigt over *den økonomisk aktive del af befolkningens fordeling efter erhverv* i Danmark og Holland.

Disse tal viser, at landbrug og industri i Danmark spiller nogenlunde samme rolle. Efter vesteuropæiske forhold er dette imidlertid ensbetydende med en relativt stærk tilknytning til landbruget. I Holland betyder industrien målt med antal beskæftigede derimod langt mere end landbruget. I Holland lever kun 14,6 % af befolkningen i bebyggelser med mindre end 5000 indbyggere, medens 31.4 % (Danmark 25.5 %) af landets 10.026.773 indbyggere pr. 1. januar 1950 boede i byer, hvis befolkning overstiger 100.000, og hvoraf der i Holland findes 11[9]. Endvidere vil byer som Leiden med sit gamle universitet og Hilversum, der er velkendt som centrum for radioudsendelser, i den nærmeste fremtid nå denne grænse. Bybefolkningen er fordelt i et relativt stort antal større og mindre byer, i modsætning til Danmark, hvor der er stor forskel mellem København og resten af landet.

De forskelligheder, der her er fremhævet, er ikke blot af økonomisk art. Et folk, hvis liv er baseret hovedsagelig på industri, har også en anden *livsform* end den, der præger befolkningen i et land med et forholdsvis større landbrug. Hvis den danske befolkning voksede til det tredobbelte af antallet i dag, ville befolkningen forandres. Sociologisk set er det meget vigtigt, om et land overvejende har landlige eller bymæssige karaktertræk. Befolkningens interesser og indstilling bestemmes, i hvert fald delvis, af dens økonomiske virksomhed. En dansk forfatter har kaldt sit land „et socialt laboratorium"[10]. Det er det afgjort også. Men denne forfatter beskrev ikke bylivet, men de mange former for landmændenes samarbejde på andelsbasis og folkehøjskolernes arbejde, og det sidste

kapitel er en beskrivelse af en dansk landsby. Dette resumé af hans bog er for sammentrængt, og derfor naturligvis ikke fuldt korrekt. Det er imidlertid rigtigt, at hvemsomhelst, der ønsker at forstå Danmark, må beskæftige sig stærkt med landbefolkningens problemer. I Holland er landbrug også vigtigt, og forskellige spørgsmål i forbindelse hermed vil blive fremdraget i det følgende; men hollændernes opmærksomhed er dog i højere grad koncentreret om industrien og industrialiseringsprocessens fremskyndelse.

TABEL 3.

Procentvis fordeling af den erhvervsmæssigt beskæftigede befolkning i Danmark[7] *og i Holland*[8].

	Danmark (1940)	Holland (1947)
Landbrug m. v.	28.5	20.6
Industri og håndværk	32.2	37.1
Handel og omsætning	14.3	13.6
Transport	5.8	8.8
Liberale erhverv	5.9	—
Husligt arbejde	11.0	5.1
Andre beskæftigelser	2.3	14.7
Total	100.0	100.0

Forskellen i de to landes økonomiske struktur er stor nok til at forklare den forskellige befolkningstæthed. Derfor betyder det høje tal på 300 mennesker pr. km² i Holland ikke i sig selv, at befolkningstrykket er mere alvorligt end i Danmark. Det er ikke let at bevise, at Holland er overbefolket. Det må sikkert være muligt i et økonomisk vel sammenarbejdet Europa at opretholde det nuværende befolkningstal på 10 mill. Hvis man havde en arbejdsfordeling i Europa, der var meget gunstig for Holland, kunne det endog være muligt at forsørge et endnu større antal.

Hollands virkelige problem er imidlertid ikke den øjeblikkelige befolkningstæthed, men det *stadigt voksende folketal*. Spørgsmålet om at tilpasse dette til de økonomiske hjælpekilder er permanent. Det er den dynamiske side af befolkningsproblemet, man må behandle. Holland må for hvert år søge at skabe nye leveveje. Det vil med sit forholdsvis høje fødselstal og sin lave dødelighed leve under et konstant stærkt tryk. Derfor anstiller nationaløkonomer og sociologer stadig beregninger for at klare dette kroniske problem. I det følgende skal der gives et eksempel på en sådan beregning.

Den 1.1.1950 var befolkningstallet i Holland 10 mill. Heraf er 5 mill. mænd. Af disse 5 mill. er 60 % eller 3 mill. økonomisk aktive. Den 1.1.1960 vil der være 11 millioner indbyggere, hvoraf 5.5 mill. mænd, og af disse vil 3.3 mill. være arbejdssøgende. Forskellen er 300.000 mænd. Erfaringerne viser, at omtrent halvdelen af dem må finde beskæftigelse i de såkaldte „primære" eller grundlæggende erhverv. Hvis disse kan skaffe beskæftigelse til 150.000 mænd, ville de andre som følge deraf kunne få beskæftigelse i handel, bank-

virksomhed, trafik, transport, undervisning etc. De erhverv, der er primære for landet som helhed, er industri, landbrug, minedrift, oversøisk transport og turisterhverv. Når man tænker over tingene, må man komme til den slutning, at *kun industri og håndværk kan optage de mennesker, der ønsker beskæftigelse.* Måske kan hollænderne få lidt mere ud af turismen eller af den internationale handel og tjenesteydelser; men på den anden side vil der også være færre beskæftigelsesmuligheder i landbruget på grund af den tiltagende mekanisering.

TABEL 4.

Beregninger over den fremtidige befolkning i Holland (i 1000)[11].

	maksimum	minimum	middeltal	faktisk
1.1.1950				10.027
1.1.1955	10.657	10.646	10.651	
1.1.1960	11.243	11.135	11.189	
1.1.1965	11.821	11.519	11.670	
1.1.1970	12.425	11.827	12.126	
1.1.1975	13.091	12.079	12.585	
1.1.1980	13.803	12.252	13.028	

Derfor er industrien, herunder både de større fabrikker og de mindre værksteder, det hollandske folks og regeringens håb. De 150.000 mænd, der blev nævnt ovenfor, foruden 50.000 kvinder beregnet efter de samme retningslinier, må finde beskæftigelse gennem en aktiv industrialiseringspolitik.

Naturligvis er disse beregninger upræcise, idet alderssammensætningens indflydelse ikke er taget i betragtning. I virkeligheden eksisterer der da også andre beregninger, som er mere pålidelige[11]. Dette er dog ikke afgørende. Formålet med eksemplet var blot at vise karakteren af de besværligheder, som videnskaben har at kæmpe med. En anden opgave for sociologer og statistikere er at beregne den fremtidige befolkning. Den seneste beregning, der er udsendt af det statistiske centralbureau, viser de i tabel 4 anførte tal.

Beregnet efter middeltallet vil befolkningstilvæksten pr. år beløbe sig til 100.000 mennesker. I årene før den anden verdenskrig var det samme tilfældet. På grund af den ekstraordinært store tilvækst i årene efter befrielsen nåede tilvæksten fra midten af 1945 til midten af 1950 op på 173.000 pr. år.

Også Danmark har sine efterkrigsbørn. I 30erne beløb den årlige befolkningstilvækst sig til 30.000 mennesker. I perioden 1945—1950 var tallet 45.000. Relativt var stigningen i Holland større (75 %—50 %). Yderligere er den årlige stigning i forhold til antallet af indbyggere i Holland meget hurtigere end i Danmark.

Når man ser bort fra udvandring og indvandring, kan man sige, at befolkningstilvæksten bestemmes af fødsler og dødsfald. I tabel 5 er de summariske tal fra de to lande vist ved siden af hinanden.

Fødselstallet i Holland er højere end i Danmark, dødeligheden er lavere. Kun under krigen steg dødeligheden i Holland på grund af den meget dårlige levnedsmiddelsituation. Det må her nævnes, at dødsfaldene mellem de depor-

terede i Tyskland, af hvilke 105.000 var hollandske jøder, ikke er medregnet. Børnedødelighedstallet i Danmark er stadig større end i Holland, skønt der i de sidste år er sket en bemærkelsesværdig forbedring[14]. Middellevetiden for hollændere og danskere er den samme: godt 65 år for mænd, og godt 67 år for kvinder.

Der er grund til at henlede opmærksomheden på, at *fødselstallet* i Holland er årsagen til det øjeblikkelige befolkningstryk. Det europæiske fødselstal har

TABEL 5.

Antallet af fødsler og dødsfald pr. 1000 personer af befolkningen ved årets midte i Holland og Danmark[13].

	Fødsler		Dødsfald		Overskud	
	Holland	Danmark	Holland	Danmark	Holland	Danmark
1935—1939	20.3	17.9	8.7	10.6	11.6	7.3
1940—1944	21.8	20.3	10.2	10.0	11.6	10.3
1945—1949	25.9	21.6	9.5	9.6	16.4	12.0

udviklet sig på en mærkværdig måde. Malthus og andre (J. St. Mill, Drysdale) frygtede alvorligt, at befolkningstilvæksten ville true eksistensmulighederne. Udviklingen viste imidlertid en stadigt nedadgående fødselsprocent indtil omkring 1935. Følgen heraf er, at man nu må antage, at Europas befolkning vil vise tilbagegang i de kommende tiår[15]. Selvfølgelig var den omtalte udvikling ikke naturnødvendig. Børneantallet er socialt betinget. Derfor er det muligt, at nedgangen vil høre op ved en forandret indstilling. Der er symptomer i mange lande på, at en sådan forandring kan blive til virkelighed[16].

I Holland har udviklingen i hovedtrækkene ikke været forskellig fra udviklingen i andre europæiske lande. Men Holland viser sig at være langt bagefter. Kort, der er udarbejdet af forfattere som Kirk og Notestein, viser klart, at Holland er en ø blandt de øvrige europæiske lande. Befolkningens vækst som følge af overskud af fødsler i forhold til dødsfald er forholdsvis stor. Der findes ingen tilfredsstillende forklaring på denne kendsgerning; men sandsynligvis er der en forbindelse med de *religiøse forhold*. Med hensyn til dette spørgsmål fremviser Nederlandene et uensartet billede. Henved 40 % af indbyggerne tilhører den romersk-katolske kirke, 45 % andre kirkesamfund, hvoraf 31 % falder på Hollands Hervormde Kerk. Den resterende del af befolkningen er ikke medlem af noget religiøst samfund[17]. Religiøse forhold er af stor betydning i Holland. Ikke blot medlemmerne af de bestående kirker, men alle og enhver har en positiv eller negativ indstilling til teologiske forhold. De negative indstillinger medtages her, fordi de, selv om de er negative, alligevel har forbindelse med religiøse forhold. Det forhold, at befolkningen ikke har noget ensartet syn på religionen, betyder nemlig en hel del med hensyn til spørgsmålet om befolkningstilvækst. For det første stimuleres det religiøse liv af meningsforskellene, og religionens indflydelse er derfor meget stor inden for alle samfundets områder. Udenlandske turister vil blive slået af denne kendsgerning. Familielivet berøres stærkt heraf. Kirkerne sætter overalt og altid pris på eller

tilskynder til store familier. Selv om det nedadgående fødselstal omfatter medlemmerne af alle kirkesamfund i Holland hæmmes denne udvikling dog på grund af religionens indflydelse.

Et andet forhold er, at nedgangen i fødselstallet bredte sig over Europa ligesom andre kulturfaktorer. Den bredte sig fra Frankrig og England til andre lande, fra byerne til landdistrikterne, fra de velhavende og de højere klasser til de fattige og de lavere klasser. Denne spredningsproces fremmes ved

TABEL 6.

Nettoreproduktionstal i forskellige lande[18].

	1931	1936	1941	1946
Frankrig	93	88	77	127
Schweiz		79	91	116
Belgien			67	102
England og Wales	82	77	76	111
Tyskland	75	93		
Holland	*130*	*114*	*116*	*176*
Danmark	95	96	99	132
Sverige	82	77	84	116
Norge	89	75	81	122

ensartethed i tale, religion, race og levemåde. Forholdene i Holland, hvor mange religiøse synspunkter er sammenblandet, er ikke gunstige for tilpasningen til en ny familiestørrelse. Hollænderne lever på grænsen mellem katolicisme og protestantisme, og dette er antagelig årsagen til deres særstilling med hensyn til fødselstallets udvikling. Det er i hvert fald bemærkelsesværdigt, at der i et katolsk land som Frankrig eller et protestantisk land som Sverige kan opstå frygt for, at nationen ligefrem skal uddø, medens det i Holland med dets i religiøs henseende blandede befolkning er befolkningstilvæksten, der giver anledning til bekymringer. (Se diagram 1).

I tabel 6 er nettoreproduktionstallene for et antal europæiske lande stillet op ved siden af hinanden.

Disse tal giver en bedre vejledning med hensyn til befolkningstilvæksten end de summariske fødselstal. De angiver det antal døtre, som 100 nyfødte piger vil føde i løbet af aldersårene fra 15—50 år forudsat, at frugtbarheden holder sig på det pågældende kalenderårs niveau, og at dødeligheden svarer til den senest beregnede dødelighedstavle. Før den anden verdenskrig var nettoreproduktionstallet kun i Holland stort nok til at sikre landet mod tilbagegang i befolkningstal. Efter krigen er der sket en stor stigning i fødselstallet i alle europæiske lande. Denne udvikling tog sin begyndelse i årene 1934—1936 — jvf. nettoreproduktionstallene for 1936 og 1941 i flere lande i tabel 6 — men den tiltog i styrke, da krigen var forbi. Hollands stilling var i 1946 uforandret: Hollænderne stod igen øverst blandt alle folk i det vestlige Europa. De andre lande nåede imidlertid også tal, der, såfremt de fastholdes, vil sikre en uforstyrret vækst i befolkningen. Danmark er placeret imellem lande som Frankrig

Diagram 1.

Summarisk fødselshyppighed i forskellige europæiske lande i 1938.

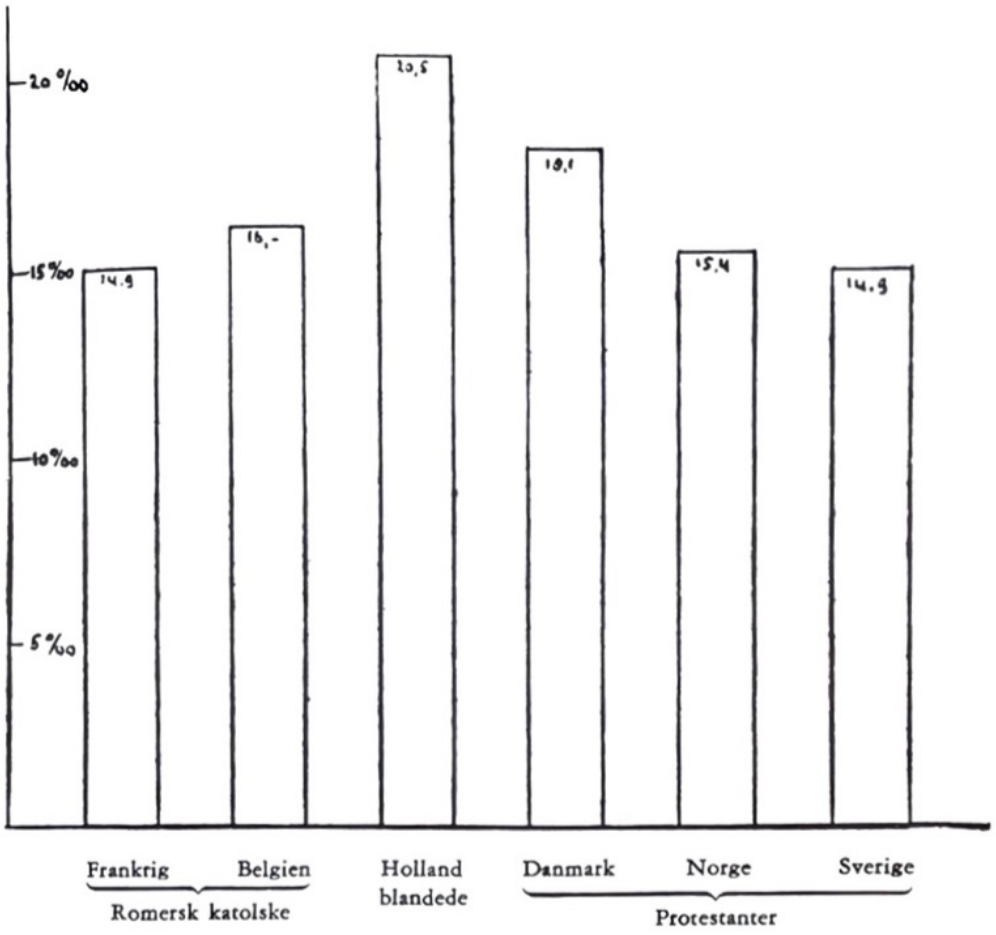

og Sverige på den ene side og Holland på den anden side. Dette ses også af fødselstallene i tabel 7. (Jvf. desuden diagram 1).

Til trods for denne relativt gunstige stilling var Danmarks fødselstal før krigen dog ikke stort nok til at sikre befolkningstallets opretholdelse.

I Holland ønsker folk i virkeligheden at få børn. Man ønsker adskillige børn, og mange ønsker endda masser af børn. At børn er betydningsfulde folk i Holland viser følgende lille træk. Befolkningstætheden skaber meget farlige trafikforhold i Holland, og især cyklerne bidrager hertil. Familiestørrelsen gør det nødvendigt at kunne transportere så mange børn som muligt på en cykle. Disse to hollandske specialiteter, cyklerne og børnene, var efter regeringens opfattelse tilsammen en trusel mod færdselssikkerheden. Derfor blev der udstedt forbud mod at have mere end eet barn på hver cykel. Dette gav anledning til en storm af protester. Offentligheden påberåbte sig, at forældre, der transporterede to børn, et foran og et bagpå, var påpasselige cyklister på grund af deres dyrebare last. Som følge heraf blev bekendtgørelsen ophævet.

Den nævnte forskel i fødselstallet og familiestørrelsen kan også aflæses i *aldersfordelingen*. I diagram 2 er Holland og Danmark sammenlignet. Det

Diagram 2.

Aldersfordelingen i Danmark og Holland i % af hele befolkningen (anslået).

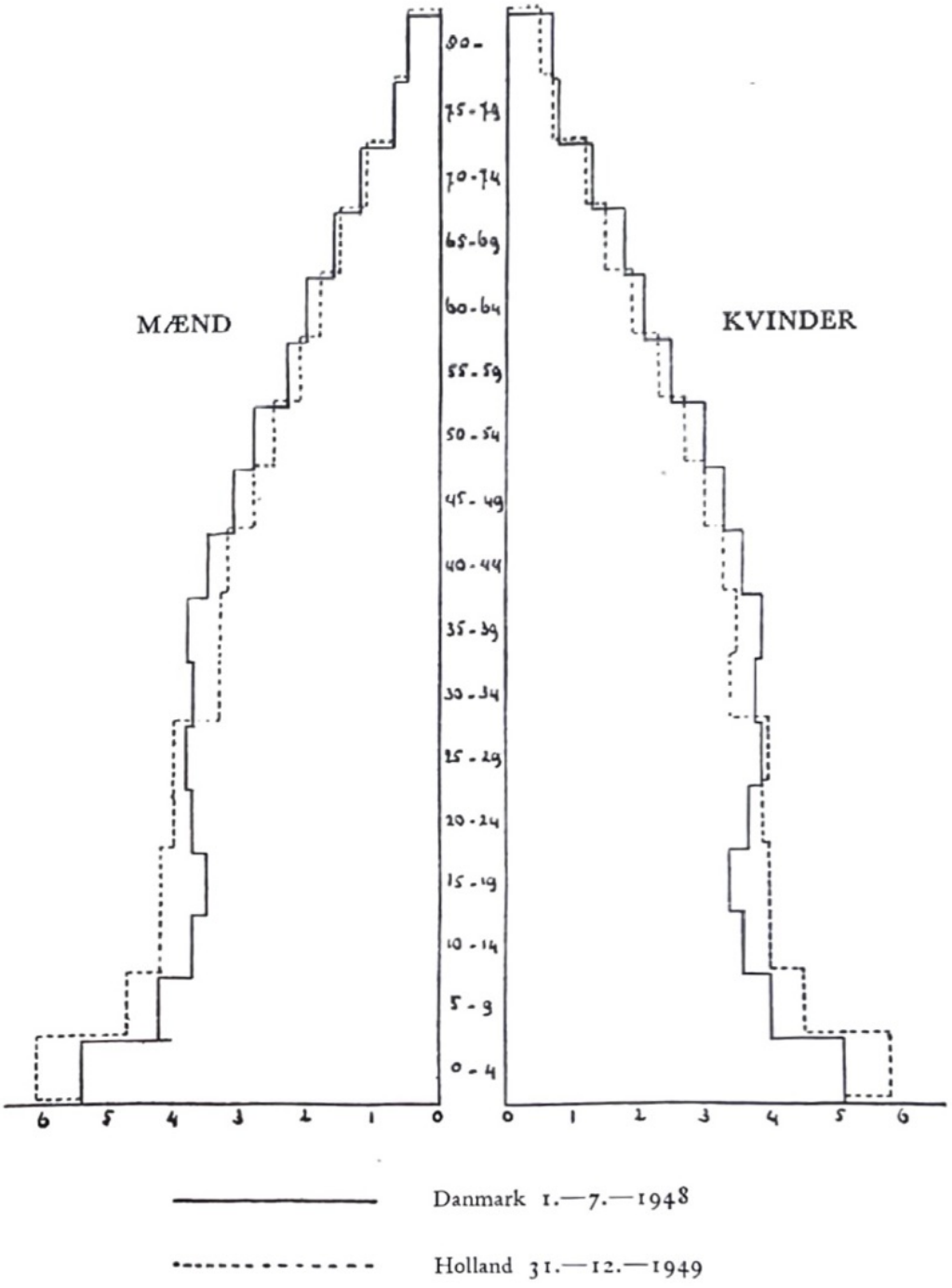

problem, som forøgelsen i antallet af gamle mennesker frembyder, er mest iøjnefaldende i Danmark, selv om det også er af nogen betydning i Holland.

Hvad angår de aktuelle problemer, der er opstået i Holland som følge af befolkningstilvæksten, er det allerede fremhævet, at hollænderne har sat deres lid til industrialisering til imødegåelse af den stadige stigning. Nødvendigheden

af at fremme *industrialiseringsprocessen* er yderligere blevet stærkt understreget ved de seneste års begivenheder. Først er der den fattigdom, som fulgte efter krigen. Den tid er omme, da hollænderne var et rigt folk, der var i stand til at leve af de formuer, som tidligere generationer havde indsamlet. Endvidere er der efter krigen sket en gennemgribende *ændring i forholdet til det tyske bagland og til Indonesien.* Den forandrede stilling i det indonesiske øhav har ikke blot uheldige virkninger for den nationale hollandske økonomi; men den har også medført en stærk vandring fra Indonesien til Holland, hovedsagelig bestående af hjemvendende hollændere, men også i nogen udstrækning af indonesere. Denne strøm har forøget det hollandske indvandringsoverskud meget væsentligt.

TABEL 7.

Summariske fødselstal i nogle europæiske lande på forskellige tidspunkter[19].

	1932	1934	1936	1938	1946	1949
Frankrig	17.5	16.4	15.3	14.9	20.9	21.0
Belgien	17.8	16.2	15.4	16.0	18.3	17.2
Holland	22.0	20.6	20.2	20.5	30.2	23.7
Danmark	17.9	17.8	17.8	18.1	23.4	18.9
Norge	16.0	14.6	14.5	15.4	22.6	19.6
Sverige	14.5	13.7	14.2	14.9	19.7	17.4

Holland kom ud af krigen i en ynkelig forfatning. De industrielle anlæg var, såfremt de ikke var stjålet af tyskerne, stærkt forældede. Til at begynde med så det ud til at Holland kunne overtage nogle af de industrielle opgaver, der tidligere var udført i Tyskland, og hollænderne havde yderligere det forfængelige håb, at Tyskland ville komme til at betale erstatninger ved overførelse af hele industrier til Holland. I virkeligheden er Tyskland ved at komme sig efter krigens hårde slag. Dets industri er pånу ved at få fodfæste. For den fremtidige udvikling er det imidlertid det bedste, der kan ske. Velstand i Tyskland er en af betingelserne for velstand i Holland.

Den pludselige stigning i fødselstallet i 1946, der endnu ikke er udlignet, har yderligere forværret forholdene i Holland. Eksistensgrundlaget blev reduceret i ikke ringe grad, medens befolkningen var hurtigt stigende. Foruden slagordet industrialisering blev *udvandringen,* især til oversøiske lande, draget frem i rampelyset. Da landdistrikterne ikke blot er ude af stand til at absorbere flere mennesker i landbruget, men yderligere har de største familiestørrelser, er industrialisering og udvandring de spørgsmål, der er genstand for stadig opmærksomhed i de hollandske landdistrikter. På de sandede jorder i den østlige og sydlige del af Holland er den overvejende del af gårdene familiegårde. De drives uden eller næsten uden lejet arbejdskraft. Dette betyder, at arbejdskraft-overskuddet består af selvstændige landmænd og deres børn. Hvis disse mennesker skulle overgå til industrien, ville det betyde tab af selvstændighed. Derfor vil der være store hindringer at overvinde ved en sådan proces. Derimod er det noget andet med udvandring. Udvandreren kan måske

skabe sig eksistens som selvstændig i udlandet, og skulle dette ikke lykkes, er det i hvert fald socialt lettere at blive lønarbejder i nye omgivelser.

Hvordan er det gået med industrialiseringen og udvandringen? Det er i dag *ikke helt klart, om industrialiseringen har haft held med sig.* Det er ganske vist rigtigt, at nye industrier er blevet oprettet, og allerede eksisterende foretagender er blevet udvidet. Arbejdsløsheden i Holland er ganske ringe. Men det er værd at huske på, at der efter krigen har været en ekstraordinært stor efterspørgsel efter forbrugsvarer, og at produktionen var lidet effektiv som følge af forældet udstyr, således at industrien var nødsaget til at beskæftige en relativt stor arbejdsstyrke. Hertil kommer sidst, men ikke mindst, at Hollands økonomiske liv i høj grad er blevet støttet af midlerne fra Marshall-planen. Fra

TABEL 8.

Indvandringsoverskud (+) og udvandringsoverskud (÷) i perioden 1946—1950[10].

	Indonesien	Surinam og hollandske Antiller	Andre lande
1946	+ 63.886	+ 491	÷ 5.649
1947	÷ 1.393	÷ 1.446	÷ 8.632
1948	÷ 11.348	÷ 875	÷ 7.953
1949	÷ 6.637	÷ 431	÷ 14.798
1950	+ 46.496	÷ 719	÷ 25.818
46/50	+ 91.004	÷ 2.980	÷ 62.850

det øjeblik hollænderne må klare sig selv, vil det klart fremgå, i hvilken udstrækning udvidelsen af industrien har overgået forøgelsen i arbejdsstyrken.

Angående *resultatet af udvandringen* og regeringens udvandringspolitik har man en pålidelig statistik. Tabel 8 giver et klart billede. De resultater, der hidtil er opnået, er meget nedslående. I modsætning til hvad den hollandske offentlighed i almindelighed tror, overgås antallet af udvandrere af tallet for indvandrere. Selv om man ser bort fra året 1950, da den store tilbagestrømning fra Indonesien tog sin begyndelse, er resultatet negativt. Udvandringsstrømmen fra Indonesien vil imidlertid gå i stå, medens udvandringen til Canada, Australien og New Zealand er i stadig stigning. Derfor håber man, at der i 1951 vil blive et udvandringsoverskud af en vis betydning. I de kommende år vil den oversøiske udvandring få en gunstig virkning på udviklingen af befolkningstallet i Holland. Et årligt udvandringsoverskud på 50.000 mennesker eller i løbet af 10 år 500.000 mennesker vil, når man tager i betragtning, at udvandrerne også får afkom, bevirke, at befolkningen i 1980 ikke vil nå tallet 13.000.000, der er beregnet i tabel 4, men ca. 12.000.000. Stigningen i antallet af udvandrere til fremmede lande er også et udtryk for, at den hollandske udvandringspolitik, der har medført traktater med disse lande, har haft held med sig.

Det er uheldigt, at udvandringsoverskudet er af ret ringe betydning i de typiske landdistrikter, hvor befolkningstrykket er meget stærkt. De tal, der udsendes af det centrale statistiske bureau, påpeger, at distrikter med bymæssig

bebyggelse leverer hovedmassen af udvandrerne. Indirekte drager imidlertid resten af landet fordel deraf. Foruden de nævnte distrikter havde provinsen Friesland også et stort overskud.

Som afslutning skal der gives en redegørelse for *problemerne i de hollandske landdistrikter*. Udviklingen i landbruget udviser visse paralleller til Danmark. Danmark gik i det 19. århundrede helt over til kvægopdræt. Kornavlen var underordnet i denne bedriftsform. I Holland opstod den samme form i store dele af landet, især på sandede jorder. I Holland stiftedes kooperative mejerier på samme tid som i Danmark, og andelsbevægelsen tilligemed landmandens forøgede skolekundskaber og oplysning, styrkede de små landbrug. Kunstgødningens indførelse var meget gunstig for de mindre landbrug. I Holland kunne man omkring 1900 opdyrke store områder, der i de foregående tiår havde ligget øde hen. På den nyopdyrkede jord blev der oprettet adskillige nye landbrug, og allerede bestående brug blev gjort større. Resultatet var, at brugenes gennemsnitsstørrelse forøgedes. På den anden side blev store ejendomme udstykket ved dødsfald. Tyngdepunktet blev for sandjordens vedkommende flyttet til landbrug på 5—10 ha. Denne udvikling, der begyndte i det sidste tiår af det 19. århundrede, fortsætter stadig. Den blev ikke dikteret af love eller forholdsregler fra statens side, den kom ganske af sig selv, medens udviklingen i Danmark, selv om den skete efter samme retningslinier, blev fremmet af den danske regering[21]. Fra omkring 1900 og fremefter blev oprettelsen af mindre landbrug i Danmark opmuntret, medens samtidig nedlæggelse af brug, hvis størrelse passede for en familie, blev forhindret; senere blev ejerne af større ejendomme tvunget til at afstå en del af deres jord for at gøre det muligt at oprette nye brug med familiedrift. I 1934 blev bestemmelserne samlet i en lov angående oprettelse og udvidelse af mindre landbrug. Hovedparten af de nye husmandsbrug er oprettet af staten. I modsætning til den hollandske regering har den danske ført an i udviklingen med at skabe en husmandsstand. Der er visse betydningsfulde forskelle i sammenligning med Holland. For det første har gennemsnitsstørrelsen i Danmark nået et højere tal end i Nederlandene. For det andet gjorde tendensen til et repræsentativt landbrug på 5—10 ha, der passede til behovet for en landmands familie, sig kun gældende i de østlige og sydlige dele af Holland. For det tredie skyldtes landbrugspolitikken i Danmark motiver, der havde deres oprindelse i mangelen på landbrugsmedhjælpere i det 19. århundrede. For at standse flugten til byerne forsøgte regeringen positivt at få arbejderne til at holde sig til jorden ved at fremme oprettelsen af husmandsbrug. I Holland, hvor der også efter den første verdenskrig blev ydet lån til arbejderne, var formålet imidlertid blot at sætte dem i stand til at dyrke et lille stykke jord, medens de stadigvæk forblev arbejdere og ikke blev selvstændige landbrugere. Den danske politik har haft succes, medens der i Holland er et alvorligt problem med hensyn til husmandsbrugene. I de danske landdistrikter er udviklingen sund, selv om der også er problemer der. I Holland, hvor halvdelen af landbrugene er forpagtede, er imidlertid 70.000 landbrug af uøkonomisk størrelse. Dette i forbindelse med befolkningstilvæksten i landdistrikterne har den virkning, at 60.000 landmandssønner i fremtiden forgæves vil vente på en levevej som landmænd. På de mindre landbrug udnyttes arbejds-

kraften dårligt. Det potentielle overskud af arbejdskraft overstiger 50.000 personer[22]. I dag er der et stærkt ønske om at gøre det hollandske landbrug sundt. Dette indebærer, at der må gennemføres en konsekvent politik med henblik på udvidelse af landbrugene. Dette vil imidlertid også medføre, at det potentielle overskud af arbejdskraft vil slå igennem. Industrialisering og udvandring må atter her være udvejen.

Det er rigtigt, at hollænderne indvinder arealer i den tidligere *Zeudersø*. I 1931 indvandtes det første areal, og under den anden verdenskrig omkring 1943 blev et nyt areal udtørret. Disse to arealer omfatter ialt omtrent 70.000 ha. I den sydlige del af Zuidersøen er der planlagt to yderligere områder på 150.000 ha. Den totale landvinding er 220.000 ha eller 6.5 % af Hollands nuværende areal. Dette område synes at være af betydning i forbindelse med det hollandske befolkningsproblem. Zuidersøarbejderne begyndte imidlertid allerede kort efter, at den første verdenskrig var forbi. Først blev dæmningerne bygget, senere fulgte udtørringen. Over et tidsrum af omkring 30 år blev 70.000 ha indvundet. I de to områder, der i dag er færdige, bor der mindre end 20.000 mennesker. Når man tænker over, at den hollandske befolkning normalt vokser med 100.000 mennesker årligt, kan man sige, at de indvundne Zuidersøområder indtil nu ikke har haft nogen væsentlig betydning for det hollandske befolkningsproblem. Naturligvis kan de to først indvundne områder, Wieringermeer og Noordoostpolder, tage flere mennesker, end de hidtil har gjort. Beregningerne anfører 55.000 mennesker ialt. Herudover håber man, at der inden et halvt århundrede vil bo 100.000 mennesker i de indvindingsområder, der i dag blot eksisterer på kortet og i planlæggernes fantasi. Et antal af 150.000 mennesker i perioden 1930/2000 eller måske 250.000 mennesker i et århundrede (1930/2030) svarer til det årlige fødselsoverskud gennem 2—3 år.

Det har været hævdet, at udtømningen af Zuidersøen kunne få betydning ved at bidrage til at tilfredsstille unge landmænds efterspørgsel efter egen bedrift. Denne betragtning holder dog næppe stik. Når man opretter landbrug til landmændenes sønner, vil det blot betyde, at det antal landmænd, der i næste generation venter på egen bedrift, vil blive endnu større, end det er i dag. På sandjordene er tallet allerede 60.000. De i Zuidersøen indvundne områder kan derimod tjene til løsning af det hollandske husmandsbrugsproblem, for slet ikke at tale om deres betydning som leverandør af levnedsmidler til den voksende befolkning. Indvindingen af Zuidersøområderne gør det muligt at udarbejde en plan til en fuldstændig sanering af landdistrikterne[23]. Ved begyndelsen af dette århundrede var danskerne forudseende nok til at gå over til en konstruktiv politik med oprettelse og beskyttelse af husmandsbrug, medens man i Nederlandene overlod udviklingen til sig selv. Hvis hollænderne blot vil forstå at tage ved lære, kan de følge det danske eksempel.

Sammenfattende kan man sige, at den højere befolkningstæthed i Holland viser sig i en anden økonomisk struktur. Industrien har større betydning i Holland end i Danmark. Dette vil igen sige, at industrialiseringen som sikkerhedsventil allerede er blevet brugt i høj grad. Hollands stilling i dag er svækket af virkningerne fra den anden verdenskrig og af udviklingen i Indonesien. Det alvorligste problem er imidlertid det stadig voksende folketal. Industrialisering

og udvandring anbefales som modforholdsregler — industrialisering optræder som universalmiddel mod alle onder. I Holland betyder industrialisering imidlertid *yderligere* industrialisering i en verden, der alle vegne opviser udvidelse af industrianlæg. Derfor er det tvivlsomt, om den forøgede arbejdsstyrke i Holland kan finde beskæftigelse i industrien. Udvandring synes at have gode chancer, selv om dens virkning delvis opvejes af tilstrømningen fra Indonesien. Man kan imidlertid ikke være enig med H. A. Citroen, der i et nyt arbejde fastslår, at Holland må betragtes som et land, der med ringe hjælp udefra vil finde det forholdsvis let at løse sine overbefolkningsproblemer[24]. I de kommende år må man vente, at udvandringstallet vil være betydeligt lavere end den årlige tilvækst som følge af fødselsoverskudet. Selv om Zuidersøarbejderne er et bemærkelsesværdigt arbejde, har de dog ingen betydning med hensyn til befolkningsproblemet som helhed; men de kan måske få betydning som bidrag til løsning af problemet husmandsbrug.

LITTERATUR

1) Demographic Yearbook 1949—1950 (Forenede Nationer, New York 1951).
2) E. W. Hofstee, Population pressure and the future of western civilization in Europe (i: The American Journal of Sociology, Vol. LV, nr. 6, maj 1950, side 531).
3) H. D. de Vries Reilingh, Denemarken (Meppel, Holland 1949) s. 138.
4) Tal for året 1938 omtalt af De Vries Reilingh, o.c. side 139 og for 1948 i Statistisk Årbog 1950.
5) Cf. for Belgien G. Jacqemyns, L'alimentation dans les budgets familiaux 1947—1948 (Institut universitaire d'information sociale et économique, „Insoc", Brüssel 1950).
6) D. Kirk, Europe's population in interwar years, 1946, side 10, Geneva (League of Nations 1946).
7) Efter Statistisk Årbog 1950.
8) Centraal Bureau voor de Statistiek, Haeg, Holland, De Nederlandse beroepsbevolking op 31 Mei 1947 (Medelingen, afd. Algemene Tellingen en bevolkingsstatistiek, oktober 1949, A.T. nr. 8).
9) Centraal Bureau voor de Statistiek, Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 Januari 1950 (Utrecht 1950).
10) P. Manniche, Denmark, A Social Laboratory (Copenhagen/Oxford 1939).
11) Institut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk, Sociale aspecten der industrialisatie, side 5 (Haag 1951). Her omtales som overgået til beskæftigelse i industrien et tal på 125.000 — fra 1.7.1948 til 1.1.1953.
12) Centraal Bureau voor de Statistiek, Haag, Holland. Enige berekningen omtrent de mogelijke toekomstige loop van de Nederlandse bevolking tot 1980 (Medelingen, Afd. Algemene Tellingen en bevolkingsstatistiek, April 1951, nr. 1009).
13) Se Demographic Yearbook. Cf. Befolkningspolitik i utlandet, i: Statens offentlige utredningar 1944:26 (Stockholm 1944) side 206. For ældre tal i forskellige lande se W. S. Thompson, Population problems, New York 1942.
14) Se note 16. For sammenlignende tal se Statistisk Årbog.
15) F. W. Notestein et al. The future population of Europe and the Soviet Union (Geneve, League of Nations, 1944).
16) A. Myrdal, Nation and Family (London 1945).
Royal Commission on Population, Report (London 1949).

Noget af den seneste litteratur er samlet i mit foredrag: Geboortverschillen bij sociale groepen (Het Gemenebest, Assen, Holland, 1950).

17) Centraal Bureau voor de Statistiek, De Bevolking van Nederland naar kerkelijke op 31 Mei 1947) Mededelingen, Afd. Algemene Tellingen en Bevolkingsstatistiek, Aug. 1949 A.T. nr. 7).

18) Demographic Yearbook.

19) Demographic Yearbook.

20) Centraal Bureau voor de Statistiek, Buitelandse migratie 1950 (Mededelingen, Afd. Tellingen en bevolkingsstatistiek, April 1951, nr. 1008).

21) See De Vries Reilingh, o.c. side 75 ff, Manniche, o.c. side 26 ff.

22) Landbouw-Economisch Institut, Het kleine boerenvraagstuk op de zandgronden, Assen, Holland, 1951.

23) Cf. Sj. Groenman, Overheid en agrariers bij de kolonisatie der Zuiderzeepolders (Mededelingen Stichting v. d. Landbouw 1950).

24) H. A. Citroen, European emigration overseas past and future, Haag, Holland, 1951.